

iratok, jelszavak is megtalálhatók. A változatos nyelvi anyag stílusosan is sokrétűvé, változatosabbá teszi a regényt. A szerző a család egyes nemzedékeinek ábrázolása, jellemzése, leírása s képviselőinek beszélgetése során érzékenyen követi a nyelvhasználatban mutatkozó eltéréseket. Archaizmusok és tájnyelv, köznapi beszéd és argó, utcanyelv s a mai „tanuló ifjúság” szlenge egymásra rétegződik. A megoldás funkcionálisan a nyelvi dokumentumok felhasználásának felel meg, s a „vidék” meggyőző rajzának létrejöttét segíti. A szócikkek szöveges változatosága, nyelvi heterogenitása, fordulatossága, a bennük feldolgozott s elrendezett történeti és jelenkori, írott és beszélt, folklór és irodalmi anyag láttán nincs okunk a szerzői szándék megvalósulásában kételkedni. A *Port* belső rendszerének áttekinthetősége, összefüggő eseménymenete, fragmentumainak előremozgó íve poétikailag a novellafüzér s a centószerű montázsregény térközében rögzíti.

A regény s a szótár találkozásának jelzesszerűen bemutatott két változata, mint láthatuk, csupán részben azonos kérdések vizsgálatát igényli. A tényt, hogy a *Kazár szótár* és a *Por* más-más irányból indultak és más-más irányban távoznak, megítélésem szerint a tapasztalati anyaghoz és a fikcióhoz, valamint a kettő kapcsolatához való elbeszélői viszonyulás eltérései magyarázzák. A Szótáríró úgy folytat párbeszédet a múlttal és jellel, hogy e dialógust a fellelhető nyomokhoz igazítja, míg a kazár történet kutatója egy eleve rekonstruálhatatlan s a képzeletre utalt anyagot gyűjt és rendszerez. Ez indokolja a szöveg belső interpretációs vonulatának hangsúlyosságát is, hisz ha nyomok helyett csupán sejtések, jelzések, feltételezések léteznek, történet nem állhat össze. Helyét az *értelmezés története* foglalja el, s ezzel a regénybeli szemiozist a megfejtés kalandja egészíti ki. E kettősség új értelemmel ruhazza fel a művet, melynek lényegéhez úgy férkőzhetünk közel, ha nemcsak a fák, hanem az erdő jelképességét is felfogjuk.

THOMKA Beáta

A „KAZÁR” KÉRDÉSRŐL

Milorad Pavić: *Kazár szótár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Az ún. fantasztikus irodalom több szempontból is kihívást jelent megközelítő számára. Ez világlik ki abból a kritikaözönből is, ami Milorad Pavić munkásságát övezi. Művészetének körülhatárolása során több elemző is a szembeállítás módszeréhez folyamodik, melynek eredményeképpen olyan globális ellentétpárok alakulnak ki, mint pl.: irodalom — nem irodalom; tradicionális irodalmi paradigma — Pavić

művészete; új irodalmi paradigma — Pavić művészete; régi fantasztikus irodalom — új fantasztikus irodalom; Borges, Kafka fantasztikuma — Pavić fantasztikuma.

A legradikálisabb és egyben legelmélyültebb eszmefuttatás Jovica Acíné, aki megállapítja, hogy szépirodalom nem is létezhet másként, csak fantasztikusként, vagyis fikcióként. A fantasztikum lényegének fejlődése hozza, hogy a szörnyetegek, vámpírok, tündérek jelezte XIX. századi fantasztikus irodalom ellenében a modern fantasztikumot tulajdonképpen az irodalmi fikció válfajaként kell értelmeznünk. „A fantasztikum — írja Jovica Acín — legalább két fogalmat tett kérdéssé (...): a valóság fogalmát és az irodalom eddigi meghatározását.” A valóság kópiája helyett fikció — ebbe az alapvető műalkotásfoglomba beépülve a modern fantasztikus irodalom nemcsak önmagának szerzett nagyobb jogérvényt, hanem a saját körén kívül eső irodalomnak az átértékelésére is rákényszerít bennünket.

Dobrivoje Stanojević szerint a *Kazár szótár* „legszélsőbb pontjával előrejelzi az antinarráció, az antihős, az elbeszélést megsemmisítő elbeszélés nélküli elbeszélés, az elbeszélés az elbeszélésben modelljeinek széles mezejét”, tehát sok vonatkozásban tagadja a tradicionális irodalmi paradigmát. Elemzésének azonban éppen az a sarkpontja, hogy Pavić műve csak látszólag áll szemben a hagyományos prózafelfogással, valójában pedig annak kiteljesítése, a letűnő paradigma csúcsterméke. A *Kazár szótár* látszólagos káosza mögött a kritikus szigorú hierarchikus rendet fedez fel, a nyitott struktúra ellenében befejezettséget, mindent diktáló narrátort, a játékosságot rendszabályozó tervet és kompozíciót, s végső soron olyan prózafelfogást, amely az elbeszélést magát tekinti a legnagyobb élvezetnek.

Srba Ignjatović ráérez a régi fantasztikus irodalom és Pavić művei közötti ellentmondásokra. A régi típusú fantasztikum kedvelte az időbeli-térbeli meghatározatlanságokat, elködösítéseket. Ezzel szemben a *Kazár szótár* szerzője kerüli az absztrahálást, közvetlenül meghatározza a helyet és az időt; „a fikció, paradox módon, mind több tényanyagot követel és asszimilál” a mai fantasztikus irodalomban.

Ranko Sladojević még egy körrel közelebb megy a műhöz a spirálisan szűkülő meghatározásokban. Szerinte Pavić hajlamos az abszolút, majdnem szürrealista kitalálásra. „Ez Pavićot meglehetősen eltávolítja a borgesesi, schulzi, avagy karkai divatos fantasztika köréből. Nála a fantasztikum nem eszköz arra, hogy valami más, valami valóságos megmutatkozzon, nála inkább az a nyilvánvaló, hogy az efféle képzelődésben örömet leli.”

A helyénvaló szembeállítások és észrevételek sorából még kettőt emelünk ki, amelyekkel immár a „kazár kérdés” belvizeire szeretnénk lépni, a pavići fantasztikum mibenlétét megérinteni. „Pavićnál a fantasztikum nem úgy jön létre, mint a legtöbbknél, a fantasztikus irodalom

üttörőinél és folytatóinál, fokozatosan, és közvetetten, hanem rögtön és egészen közvetlenül. Úgymond a *Kazár szótárt* alkotó mondatokon belül van, és kevésbé rajtuk kívül, a műegész szintjén.” (Miodrag Jauković) A narráció keretei, a szócikkek kiindulópontjai valóban a valóság elemeit és dimenzióit viselik magukon, sőt a *történelmi tényanyag* és a *tudományosság* fényében tetszelegnek — a fantasztikum ellenpontjaként. A tudományos, történelmi háttérrel megpatkolt, nyomatékos hitelességű valóság alól azonban egykettőre kicsúszik a talaj, s egy mitikus-fantasztikus logikai mechanizmus hálózza be. A valóság—fikció, normalitás—abnormalitás ilyenfajta elegyítésének effektusát írja körül a másik elemző is: „A regény így kimerül a »természetesnek a tetetésében«, különösen akkor, amikor a fantasztikus eseményeket »normálisként« akarja bemutatni. Ezért is ötlük szembe a forma artisztikuma a tradicionális »üzenet« ellenében.” (Dobrivoje Stanojević).

A *Kazár szótár* legalapvetőbb formai sajátossága a szócikkekbe szét-tört, megrepedezett, mozaikszerű struktúra; a fragmentumokba kisebb fragmentumok fészkelik be magukat, a kitérőkből újabb digressziók ágaznak szét. A könyv három kisebb könyvre bomlik (amelyek ugyanazt a témakört variálják, hőmpolygetik), azok szócikkekre, a szócikkek különböző jelekkel felosztott egységekre (dőlt betűvel, idézőjellel vagy más betűtípussal kiemelt narrációs egységekre, amelyeket gyakran egészít ki a fontosabb irodalom jegyzéke). Az állandó kitérés, a történetből történetbe nyíló ajtók valóban a tradicionális, szimbolikus Mese utáni oszilláthatatlan éhséget tükrözik. Annál is inkább, mert ezek a kitérők befejezett mesemagvak, önmagukban nem törekedések, hanem kikerekedő egészek. Míg az ezer darabra hullott tükörnek még egyben maradt részecskéit is repedések futják be, a nagyprózához szükséges meseillúzió lerombolva éled újjá minduntalan a mikrostruktúrák szintjén.

Hosszú távon nyomaszt ez az ismétlődő mechanizmus, a szótárforma lehenyerlő statikussága, ám a részletek önmagukban a fantasztikumnak mindig tökéletes remekét hozzák. A reális helyzetrajzból kígyóznak elő a csodás, furcsa, rejtélyes, babonás és meghibbant világ felé húzó erővonalak. Pavić művészete a *meghökkenés, effektusán* alapszik. Az olvasó meghökkenését és zavarát e próza állandóan magas hőfokon képes tartani, mégpedig éppen a tudományosan verifikált, valószínű keretek hangsúlyozottsága által. Így sikerül megdöbbenően hihetővé tenni az elbeszélő minden lélegzetvételével beinduló imaginációs játékot. Egy alkímista rekvizitumaival kombinál az író, s a folklórból, a történelemből, a vallásból, az irodalmi ősfarmákból merített elemei mind az *egzotikus atmoszféra* biztosításának eszközei. Az olvasó beleesik a csapdába, elfogadja a varázslat játékszabályait, s így felfokozva éli át a mű groteszk és abszurd effektusait. A Történet a tojásról és a vonóról című betétben olvashatjuk: „Kikísért, s megkért, hogy jól húzzam meg

a kilincset, miközben a kirakatajtót bezárta; így ismét belevont valami-féle játékba.”

Játéktechnikáját variációkon csiszolgatva a *Kazár szótár* ritka szép, kristálytisztasá élességű költői képeket, képzeteket sorjáz, misztikuma mögött egy bonyolult életbölcselet tágassága tárul föl, kifinomult intellektualizmusa és barokk bőségű, bizarr fantasztikuma kimeríthetetlen.

CSÁNYI Erzsébet

A KAZÁR SZÓTÁR SZÁZEZER MAGYAR SZAVÁRÓL

Milorad Pavić: *Kazár szótár* (fordította Brasnyó István). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

A cím talányos, de feltétlenül igaz, sőt abba a rengeteg (labirintusba?) is betekintést enged, ahova a fordító, Brasnyó István is elindult, maga után csalogatva a magyar olvasót, köztük jómagamat is, egy fordításkritika ürügyén.

Igaz ugyan, hogy magyar nyelvi értelemben szó, sincs szótárról, főleg kazár szótárról, hiszen ez a nép — akacirokknak is nevezték őket — évezrede ellobbant, elporladt a történelem pusztító lángjában, nyelvükből sem maradt fenn semmi. Nem is szótár ez a mű, hanem lexikon, vagy még inkább enciklopédia, sőt igazából egy új regényműfaj, amelynek nevét még csak mostanában silabizálja az irodalmi terminológia: szótárregény, lexikonregény. Küllemében a lexikont mintázza, ami a magyar irodalomban sem ismeretlen Temesi Ferenc *Por* című regénye után; azt is, ezt is fő és utolsó címszavak bonyolult utalásrendszere szövi át, és hordoz kultúrára, írói alapállásra jellemző konnotációt.

És a kazárok?... Az idők mélyére süllyedt, a szerző által valóban enciklopédikus buzgalommal megvilágított történelmük csakugyan ott lüktet a hullámzó tengervízként elmozduló asszociációk rétegei, közege alatt. Mire felérnek hozzánk tényei, sőt rafinált poétikai eljárással kifundált áltényei, több bennük a sajátos, mint az eredeti információ. Ami pedig a százezer szót illeti, azt is szerzőnk írta talán ködösítő manőverként a mű címe alá. Aki képes őket megszámlálni, megérdemli az örömet, hogy esetleg nem annyit talál.

Ebből a „százezes” tömegeből kellett egy magyar rengeteget Brasnyó Istvánnak megteremtenie, egy másik világot, az eredeti mását, amely az olvasó számára a befogadás első fázisában fantasztikus, öntörvényű, mítoszok, misztériumok kozmoszméretű bolthajtásainak labirintusa, de neki, a fordítónak értenie kell a szócikkekre és ún. könyvekre (vörös,